

DERVİŞLER, FAKİHLER, GAZİLER ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE DİNİ ZÜMRELER (1300-1400)

Yapı Kredi Yayınları, 2020, 2. Baskı, 340 Sayfa, ISBN:978-975-08-4692-2

Haşim Şahin

(Kitap Değerlendirmesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN

ORCID: 0000-0003-0464-2716/Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Nisan 2021

Kabul tarihi: 22 Eylül 2021

Article history:

Received: 19 April 2021

Accepted: 22 September 2020

Türk-İslam devletleri açısından dervişlerin fakihlerin ve gazilerin rolleri ve önemi yadsınamayacak düzeydedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde var olan dinî zümrelerin yanı sıra Moğol istilâsının ardından Anadolu'da oluşan siyasî boşluk üzerine ortaya çıkan Anadolu Beyliklerinde (*Tevâif-i Mülûk*) gerekli dinî ortamın oluşması İslâm âlimlerinin Anadolu'da yerleşimlerine olanak sağlamıştır. Bu uygun ortam Osmanlı'nın kuruluş döneminde meyvelerini vermiş ve dinî zümrelere bağlı olan kişiler Osmanlı'nın kuruluşunda etkin rol oynamışlardır. Elimizdeki bu kitap, birkaç kelimeyle bahsettiğimiz bu durumu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Prof. Dr. Haşim Şahin, farklı yayınevlerinden çıkan *Orta Zamanın Türkleri*, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, *Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi Ahiler* ile ödül sahibi olduğu *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Ahmet Yaşar Ocak Kitabı* isimli eserlere sahip Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü Orta Çağ Ana Bilim Dalı öğretim üyesidir. Bilimsel yayın ve çalışmaların yanı sıra çok sayıda televizyon programı, bilimsel toplantı ve çeşitli etkinliklere katkı sağlayan önemli bir isimdir.

Prof. Dr. Şahin'in kendi tabiriyle "el emeği göz nuru" olan 2020 basımı *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)* isimli kitabı hacim ve içerik bakımından yoğun bir akademik çalışmanın ürünüdür. Yazarın, doktora tezinden türetilen kitabın giriş kısmında, kaynaklara dair bilgiler isimli bir başlık oluşturulmuştur. Kullanılan kaynaklar ise Osmanlı öncesi dönemin incelenmesinde kullanılan kaynaklar ve Osmanlı dönemi kaynakları olarak ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Hâlihazırda, kitabın başından sonuna kadar gerek dönemin ana kaynakları, gerek Osmanlı arşiv vesikaları, gerekse Osmanlı kronikleri ve el yazma eserlerin sıklıkla kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Kitap, Önsöz, Kısaltmalar ve Giriş bölümünün ardından ilk olarak "Tarihsel Arkaplan: Osmanlı Öncesi Dönemde Dinî Zümrelere Genel Bir Bakış" (s. 19-82) başlığı ile okuyucuyu karşılar. Mezkûr bölümde, "Dinî Zümrelerin ve Tarikatların Ortaya Çıkışı", "Türkler Arasında Tasavvufun Yayılması", "Müslüman Türkler ve Sufiler" başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklar kitabın muhtevasının temelini oluşturmaktadır. Hemen akabinde bu temellendirme daha da genişletilerek "Büyük Selçuklu Sahası" başlığı altında, "Sufilerin Koruyucusu Nizamülmülk ve "Şeyh Abû Alî Fârmedî", "Gazzâli Kardeşler", "Sultan Muhammed Tapar ve Haçlılara Karşı Kutsal Savaş "Cihat", "Türkistan Sufiliği, Şeyh Yusuf Hemedanî ve Nakşî-Yesevî Yolun Başlangıcı", "Türk Sufiliğinin Pîri: Hoca Ahmed Yesevî" alt başlıklarıyla konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alındığı başlıklar yer almaktadır. Kitabının tarihsel arka planını daha da genişleten müellif, "Anadolu Selçuklu Sahası" başlığının altında da "Kuruluş, Gaza ve Cihat", "Muhyiddin İbnü'l- Arabî ve Anadolu'ya Etkileri", "Evhadüddîn-i Kirmanî ve Anadolu'da Evhadîyye Faktörü", "Dervişlerin Başkaldırısı: Babaîler İsyanı", "Mevlânâ Ailesi ve Mevlevîlik", "Sadreddin-i Konevî

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr

ve Anadolu'da Ekberîyye'nin Yayılması", "Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik" ve son olarak "Yunus Emre" alt başlıklarıyla önemli tespitler ve değerlendirmeler yaparak bu bölümü daha da zenginleştirmiştir.

Kitabın başlangıcını oluşturan tarihsel arka plan, kavramların yerinde ve titizlikle irdelenmesi ve açıklanması ile oluşturulmuştur. Bu bölümde XI. yüzyıldan itibaren, sufiliğin İran kültürünün etkisiyle farklı bir forma büründüğü ve Maverâünnehir (Aşağı Türkistan) bölgesinde yaşayan sufilerin karakteristik yapılarının temelleri sade bir üslûpla özetlenerek verilmiştir. Yine aynı şekilde Maverâünnehir bölgesindeki Türk-İslam Devletleri içerisinde yetişen önemli sufileri ve onların görüşleri belirli bir zemine oturtulmuştur (s. 20-25). Büyük Selçuklu Devleti içerisindeki İslam'ın rolü ve bu rol üzerinde sufilerin etkisi Selçuk Bey'den itibaren dönemin siyasî ve sosyal atmosferi göz ardı edilmeden açıklanmıştır. Örneğin kitapta, Alp Arslan döneminde sufilerin varlığından bahsedilirken Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed örneği üzerinden sufilerin iktidarla yakın ilişki içerisinde olmaktan daha çok inzivaya çekilen bir yapıda olduğundan bahsedilir. Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed'in gösteriştikten uzak bir hayat sürdürdüğü sade bir gömleği (kamis), bir kuşağı (mantaka) ve bir de sarığı (mendil) olduğundan ve otuz yıl boyunca bu sayılan az sayıda eşya ile *minimalist* bir tarzda yaşamını sürdürdüğü anlatılır (s. 30). Bir diğer örnek ise, Nizamülmülk ile ilgili olan alt başlıktır. Burada, sufilere karşı saygılı ve cömert olan Nizamülmülk'ün bu davranış kalıplarından ötürü hayatı boyunca zaman zaman eleştirildiği ve Nizamiye medreselerinin kuruluş gayesi ile işleyişinin önemli rolleri üzerinde durulmuştur. Bu rollerden en önemlisi ise dönemin tanınır simalarından Gazzâlî'dir. 1091 senesinde vezir Nizamülmülk'ün desteğini kazanarak Nizamiye medreselerinde müderris olan Gazzâlî'nin burada bulunduğu dönemde yapmış olduğu araştırmaların neticesinde *"hiç hasta olmamış bir kişi ile bir hastanın hastalık konusundaki fikirleri ne kadar farklı ise, sufi olan ile olmayanın tasavvuf hakkındaki fikirlerinin de o derece farklı olacağı kanaatine varmıştır"* sözleri dönemin sufilere ve tasavvufa bakış açısını açık bir şekilde gösterir niteliktedir (s. 33-35).

Dönemin dinî ve dolayısıyla kültürel yaşamından ağırlıklı olarak bahsedilen kitapta konuyu daha anlaşılır kılmak adına bu dönemin siyasî perspektifi de aynı nitelikte okuyucuya sunulmuştur. Kitabın başlangıç kısmında, Gazzâlî kardeşlerin yanı sıra Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed, Ebû Muhammed Abdülgânî b. El-Hâc el-Huşenî, Şeyh Ebû Ali Fârmedî, Şeyh Yusuf Hemedanî, yazarın ifadesiyle Türk Sufiliğinin Pîri Ahmed Yesevî gibi diğer önemli birçok tasavvuf ehli âlimden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Aslında kitap başlık olarak ve içerikte ağırlıklı olarak geç orta çağ dönemi dinî hayatını anlatıyor olsa da, geniş kapsamlı tarihi arka planla birlikte alan yazında büyük bir yer edinebilecektir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan önceki dönem Türk dünyasının dinî perspektifini anlatabilmek kolay değildir. Kitabın başlangıcını oluşturan bu bölümde yazar kısa alt başlıkları isabetli bir şekilde oluşturmuş ve ayrıntılı dipnotlarla bölge coğrafyasının yüksek orta çağ dönemini çalışacak araştırmacılar için birbirinden farklı bakış açıları kazandırabilmeyi başarmıştır.

Yine aynı bölümde Anadolu sufiliği üzerine değinilmiş, Yesevî'nin Anadolu üzerindeki etkilerinden bahsedildikten sonra Anadolu'ya gelen sufiler içerisinde en tanınan ve dönem itibarıyla bölgedeki en etkili isim olan İbnü'l Arabî hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir. İbnü'l Arabî'nin Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev üzerindeki etkileri kapsamlı bir çalışma ve analizle okuyucuya sunulmuştur. Kitabın bu satırlarında İbnü'l Arabî'nin birçok devlet adamıyla yakınlığı ve onlar üzerindeki etkisi hakkında da bilgiler edinebilmek ve yine onun Davud-u Kayserî ve Molla Fenârî vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine düşünceleriyle de vermiş olduğu katkılar hakkındaki farklı görüşlere de ulaşabilmek mümkündür (s. 59-61). Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışının başlangıcı sayılabilecek Babaîler isyanı kitapta farklı bir bakış açısıyla işlenmiş ve bu yönüyle Selçuklu tarihi çalışan ya da çalışacak araştırmacılara da yeni bir bakış açısı sunulmuştur. Babaîler isyanını çıkaran "Baba" lakaplı kişilerin halk üzerindeki etkisi ana kaynaklardan faydalanarak açıklanmıştır. Bu bölümde sufilerin tasavvufî yönleriyle birlikte devlet adamları üzerindeki rolleri ve onların politik düşünceleri üzerindeki etkilerini görebilmek mümkündür. Bu bölümde bütün Anadolu'da yayılan tasavvufî düşüncenin sebebinin Moğol istilaları olduğunu ve Moğol kuvvetlerinden kaçan Türkmenlerle birlikte Anadolu'ya

gelen sufilerin bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki mühim rolleri tartışılarak okuyucuya aktarılmıştır.

Kitabın birinci bölümü, “Osmanlı Beyliği’nin Kuruluş Yıllarında Dinî Zümreler” (s. 83-173) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak, “Kuruluşta Yıldırım Bayezid Devri’nin Sonuna Kadar Osmanlı Siyasî Hayatına Genel Bir Bakış” (s. 85-95) başlığı altında Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi’nin dervişlerle olan yakın ilişkileri dönemin siyasî perspektifiyle birlikte ele alınmıştır. Osman Bey’in aynı zamanda bir Vefâî şeyhi olan Edebalı’nın kızı ile evlenmesi, Kumral Abdal gibi dervişlere toprak vakfetmesi, Dursun Fakih’in bu süreçteki faaliyetleri ve son olarak “alp”lerin askeri kanattaki rolleri Osman Gazi’nin yoğun ilişkide bulunduğu zümreleri ifade etmektedir. Zira yazarın “*Osman Gazi’nin ilişkide bulunduğu zümreler göz önüne alındığında, hem asker, hem derviş, hem gazi, hem de ahî*” kimliğinde olduğunu ve “*kendisini destekleyen her zümreye yakınlık gösterip bazı ihsanlarda bulunduğu*” (s. 88-89) yorumu Osmanlı Devleti’nin kuruluş aşamasındaki siyasî atmosfer açısından değerli bir bakış açıdır. Yine ilgili yerin devamında Osmanlı-Bizans arasında gerçekleşen Dimbos Zaferi’nin ardından da İstanbul Boğazı’na doğru sel gibi akan gazilerden bahsedilir. Halil İnalçık’ın ifadelerinden örnekle anlatılan bu durum, Moğolların önünden gelen sufilerin Anadolu’daki İslamlaşma hareketine karşı yapmış oldukları katkının Osman Gazi döneminde daha da geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Bahsi geçen bu gazilere, fakih ve edipler de katılmış ve “*küffâra karşı gaza ve cihat*” anlayışıyla birlikte yeni kurulan beyliğin etrafında toplanmaya başlamışlardır (s. 90). Bu dönemin yönetimi de iktidarını güçlü tutabilmek için bu zümrelerin gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Orhan Bey’in 1326 senesinde gazilerin, abdalların ve diğer etkili güçlerin katılımıyla Bursa’yı fethetmesi de buna örnek teşkil etmektedir (s. 90).

Kitapta, kuruluş dönemi siyasî hayatı hakkında yapılmış olan kısa bir girişin akabinde bu dönemin hükümdarları ana başlık olarak belirlenerek onların döneminde yaşayan dervişler alt başlıklar halinde tafsilatlı şekilde incelenmeye başlanmıştır. Osman Gazi dönemi dervişlerinden sırasıyla Şeyh Edebalı ve Kumral Abdal incelenmiştir. Daha sonrasında, Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Karaca Ahmed ve hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz dervişlerden biri olan Dûğlu Baba hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen Orhan Gazi dönemi dervişlerinin hepsinin ortak özellikleri Bursa’nın fethine katılmış olmalarıdır. Ayrıca, Abdal Musa anlatılırken Kadıncık Ana Fatma Bacı’dan da bahsedilmeden geçilmemiştir (s. 106). Fatma Bacı ile ilgili ayrı bir başlık açılmamışsa da kitabın ilgili yerlerinde kendisine yer verilmiştir (s. 78, 80, 106, 239). Daha önce üzerinde yeteri kadar durulmayan hususların ayrıntılarıyla açıklandığı bu kitapta, yine Abdal Musa anlatılırken Bektâşîlik ve Yeniçeri ilişkisine farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Abdal Musa, Bursa’nın fethinden sonra Orhan Gazi’nin kendisi için yaptırmış olduğu tekkesinde bir yandan Bektâşîlik faaliyetlerini yürütürken bir yandan da Yeniçeri Ocağı’nın kurulmasında rol oynamıştır. Bunun örneği ise, Bursa’nın fethi sırasında Abdal Musa ile yeniçerilerin giydiği başlığın aynı olmasıdır. Bu durum yerinde tespitlerle tartışılarak okuyucuya başarılı bir şekilde sunulmuştur (s. 107). Kalenderîlik konusu hakkında da bilgilerin yer aldığı ve bu konuyu çalışacak araştırmacılar için bir başucu kitabı hüviyetinde olan bu kitapta Sultan I. Murad dönemi Kalenderî dervişlerinden Postinpûş Baba (Mehmed Hammârî) (s. 117-119) ile ilgili ayrı bir başlık açılmıştır. Ardından ise, Yıldırım Bayezid dönemi dervişleri sırasıyla tanıtılmaya başlanmıştır. Yıldırım Bayezid’in damadı olan Emir Sultan, Hacı Bayram Velî’nin de meşrebini benimsediği Somuncu Baba (Şeyh Hamidüddin Aksarâyî), Kadirîler tarafından hürmetle anılan Abdal Mehmed etrafında anlatılmıştır.

Osmanlı kuruluş dönemi dervişleri konusu bittikten sonra bu dönemin fakihleri hakkında “Fakihler” ana başlığı ile birlikte bilgiler verilmeye başlanmıştır. Öncelikle, neredeyse hiç çalışılmamış bir konu olan “Osmanlı Öncesi Dönemde Fakihler” başlığı altında ilk olarak “fakih” teriminin tanımı yapılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti zamanında Nizamülmülk’ün fakihlere verdiği değer ve fakihlerin dinî vazifelerinin yanı sıra iktidar nezdindeki önemleri, elçilik ve askeri faaliyetleri hususunda aydınlatıcı bilgiler verilmiştir (s. 129). Aynı şekilde Anadolu Selçuklu döneminde fakihlerin rolleri, 1200’lü yıllardan itibaren Anadolu’da sayısı artan medreselerle ilişkilendirilerek açıklandığı gibi Mevlânâ ve Ahmed Fakih

ilişkinde de değinilmiştir (s. 130-132). Ancak bu bölümü daha da değerli kılan bilgiler Anadolu Beylikleri dönemi hakkında yazılan satırlardır (s. 133-135). Anadolu Beylikleri dönemi hâlâ detaylıca irdelenebilmiş olmadığından dönemin muhtelif beylerinin hizmetinde yer alan fakihlerden bu bölüm içerisinde bahsedilmesi kayda değerdir. Muslihiddin Fakih, Fakih Harezmî, Germiyanogulları Beyliği'nden Osmanlı'ya elçi olarak görevlendirilen Hacı Halil oğlu İshak Fakih, Musa Fakih gibi alanla ilgili bilimsel çalışmalarda adlarını neredeyse hiç göremediğimiz isimler hakkında isabetli tespitleri ve değerlendirmeleri okuyabilmemiz mümkündür. Ayrıca beylikler dönemi birçok farklı yönüyle işlenmiş ve bu konu kitabın ilerleyen bölümlerinde de yer yer değinilerek etraflıca açıklanmıştır.

Fakihler konusunda bir diğer başlık ise "Osmanlı Kuruluş Döneminde Fakihler" ismini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk bağımsızlık hutbesini okuyan Dursun Fakih ilk değinilen isimdir (s. 136-138). Osman Gazi Dönemi fakihlerinden bahsedildikten sonra sırasıyla "Orhan Gazi Dönemi Fakihleri" (s. 139- 141), "I. Murad Devrinde Fakihler" (s. 141- 143) ve "Yıldırım Bayezid Devrinde Fakihler" (s. 143- 144) arşiv materyallerine de sıklıkla başvurularak anlatılmıştır.

Birinci bölümde "Fakihler" konusu sona erdikten sonra "Medresede Dinî Zümreler: Mutasavvıf Müderrisler" (s. 145-150) başlığı altında Osmanlı kuruluş dönemi medreseleri ve müderrisleri anlatılmaya başlanmıştır. Orhan Gazi döneminde İznik'te açılan ilk medrese kurulduktan sonra başına müderris olarak görevlendirilen Davûd-ı Kayserî, bahsi geçen medresede ikinci baş müderris olan ve Aşıkpaşazâde'nin "aziz" olarak nitelendirdiği Tâceddin Kürdî, İznik'teki medresenin üçüncü müderrisi ve Molla Fenârî'nin hocası Alâeddin Ali Esved, ilk Osmanlı şeyhülislamı olarak kabul edilen ve II. Murad'ın iltifatına nail olan Molla Fenârî bu başlık altında anlatılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz konunun akabinde "Gaziler" başlığı altında Gaziyân-ı Rûm zümresinin gaza anlayışı, Osmanlı öncesi dönemde gaza akınları (s. 150-157), "Erken Dönem Osmanlı'da Gaza Anlayışı ve İlk Osmanlı Beyleri ve Akıncı Gaziler" (s. 157-172) ve "Gazaya Karşı Kutsal Savaş: Gayrimüslimlerin Kutsal Savaşı" (s. 172-173) alt başlıkları bulunmaktadır. Birinci bölümün son alt başlığı olan bu kısımda Türk-İslam kimliğindeki gaza anlayışı ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, Osmanlı Dönemi'ndeki alp ve gazilerin faaliyetleri anlatılmıştır. Kuruluş döneminin en önemli gazi ailelerinden Köse Mihâl ve Mihâl Gazi ailesi, Osmanlıların ilk kez Karadeniz'e ulaşmasını sağlayan Akça Koca, Orhan Gazi döneminde gözüne ok isabet etmesine rağmen savaşmayı bırakmayan Kara Ali, Edirne'nin alınması başta olmak üzere başka seferlerde de büyük rolleri olan Hacı İlbeyi ve Evrenos Gazi ve Turahan Bey ailesi bahsi geçen başlıklar altında anlatılan gazilerden sadece birkaçıdır.

"Sultanlar, Dervişler, Fakihler ve Gaziler" ismini taşıyan ikinci bölüm, "İlk Osmanlı Sultanlarının Dinî Yaşantıları" (s. 177-180) başlığı ile başlamaktadır. Bu başlık altında kuruluş döneminde yönetimin suffî çevrelerce yakın ilişki kurmasının sadece siyasi sebeplere ilişkilendirilmesinin eksik bir yorum olacağı söylenmiştir. Bu açıklamalardan sonra "Dinî Zümrelerle İlişkilerin Başlangıcı: Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi Devirleri" ana başlığı altında "Dervişlerle İlişkiler" (s. 180-185) ve "Fakihlerle İlişkiler" (s. 185-186) olarak iki alt başlık bulunmaktadır. Yazar, bu bölümde bir değişiklik yaparak yönetim-dinî zümre ilişkilerine her iki taraf açısından da bakmıştır. Devletin kurulma aşamasında dervişler ile yakın ilişki kurmak kuruluş aşamasındaki beylik için yeni fetihlerde göç ve yerleşme esnasında nüfuz sağlamaktaydı. Dervişler için ise Osmanlı Beyliği'nin uç bölgede yer alması, savaşlarda ganimet elde etme gibi hususlar açısından avantaj sağlamaktaydı. Bunun dışında ilk dönem Osmanlı suffîleriyle Osmanlı beylerinin ilişkilerinin temeli Şeyh Edebalı ile adeta özdeşleşmişti (s. 180). Bu bölüm, "Orhan Gazi'nin Derviş ve Gazilerle İlişkileri" (s. 186-201) başlığı ile devam etmektedir. Bu başlık altında Geyikli Baba'nın Bursa'nın fethinde oynadığı etkin rol üzerine Orhan Gazi'nin ona hediye olarak şarap ve rakı göndermesi hadisesi ve Bâbü's Sa'âde'nin önüne dikilen kavak fidanı hadisesi etraflıca tartışılmıştır (s. 188-197). "I. Murad Devrinde Dinî Zümrelerle İlişkiler" (s. 201-205) başlığı altında I. Murad'ın dinî şahsiyeti, ahîlerle yakın ilişkileri ve Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın dinî yaşamı ve bu dönem içerisindeki faaliyetlerinden bahsedilmiştir. "Yıldırım Bayezid ve Dinî Zümreler" (s. 205-208) başlığı altında ise, Osmanlı topraklarına bu dönemde yoğun olarak gelen mutasavvıflara vurgu yapıldıktan

sonra Yıldırım Bayezid'e damat olan Emir Sultan ile onun yakın dostu Somuncu Baba ve Şeyh Ramazan ile ilişkilerine değinilmiştir.

İkinci bölümün devamında "Kuruluş Döneminde Tarikatlarla İlişkiler" ana başlığı vardır (s. 209-214). İlgili kısımda Osmanlı Devleti'nin ilk dönem tarikatlardan ziyade ferdî ilişkilerin daha ön planda olduğu dönem olarak kabul edildiğine dair görüşler paylaşılmaktadır. Özellikle Mevlevîlik ve Bektâşîyye tarikatı hakkında daha sonraki dönemlere aktarılan bilgiler ile Osmanlı kuruluş döneminde bahsi geçen dinî oluşumların varlığı hakkında da faydalı bilgiler verilmektedir. Kitabın genelinde olduğu gibi ilgili bölüm başlığının altında da Osmanlı kuruluş döneminde Osmanlı beylerinin somut olarak yakınlık kurmuş oldukları tarikatın 'Vefaîye' olduğu vurgulanmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde ise Osmanlı topraklarında etkin olmaya başlayan Kazerünnîyye tarikatının varlığından bahsedilmiştir (s. 213). Bu kitaba kadar, bilimsel alan yazında yeterince çalışılmayan konulardan biri olan Kazerünnîyye tarikatı hakkında da bu bölüm başta olmak üzere kitabın çeşitli sayfalarında malûmat bulabilmek mümkündür.

İkinci bölümün son ana başlığı "Sultanların Vakıfları ve Yaptırdıkları Kurumlar" (s. 214-223) adını taşımaktadır. Üç alt başlıktan oluşan bu kısımda öncelikle "İlk Osmanlı Hükümdarlarının Vakıfları" (s. 214-220) alt başlığı karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde dervişlere pek çok mal veya arazi vakfedilmiştir. Bunun akla gelen ilk örneği, kitabın ilgili yerlerinde sıklıkla anlatılan ve beylik müjdesini verdiği için Osman Gazi tarafından Ermeni Derbendi denilen bölgede köylerin ve tarlaların Kumral Abdal'a vakfedilme hikâyesidir. İlk dönemlerde dervişler bu mal ve arazilere sahip olmanın yanı sıra vergiden muaf iken özellikle I. Murad döneminden sonra, arazi dağıtımı konusunda dervişler sadece vergiden muaf tutulmaya başlanmıştır (s. 215). Orhan Gazi dönemine gelindiğinde özellikle Bursa'nın fethinin akabinde Orhan Gazi tarafından yaptırılan imaret ve zaviyelerin fazlalığı ilgili bölümde teferruatıyla anlatılmıştır (s. 216-218). Bu ana başlığa bağlı ikinci alt başlık ise "Süleyman Paşa'nın Vakıf Eserleri"dir (s. 220-22). Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın dinî zümrelerle yakın ilişkileri ve hayır işlerine önem veren bir insan olmasından ötürü bu dönemdeki faaliyetleri hayli fazladır. Üçüncü ve son alt başlık ise "Hanedan Kadınlarının Yaptırdıkları Zaviyeler" (s. 222-223) ismini taşımaktadır. Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun'un, kızı Hadice Hatun'un, I. Murad'ın Hanımı ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun'un yaptırmış oldukları zaviyeler hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü ise, "Dinî Zümrelerin İşlevleri ve Faaliyet Gösterdikleri Kurumlar" (s. 227-298) başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, "Sosyal ve Kültürel Hayatta Dinî Zümreler" başlığı ile başlamaktadır. Tekkelerin, zaviyelerin ve imaretlerin beyliğin kuruluş döneminden itibaren Osmanlı topraklarında ve hatta Osmanlı sınırları dışına çıkan etkin rolleri (s. 227) bölüm boyunca dile getirilmiştir. Zikir meclislerinin işleyişi ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Bu başlık altında, Şeyh Edebalı'nın tekkesinin yoğun misafir alması ve tekkede yapılan faaliyetler, bu dönem tarikatlarının hangilerinin zikir meclisi düzenleyip düzenlemediği, dervişlerin bazen önemli toplantı ve düğünlere katılması ile ilgili örnekler, müderris/müderris sufilere ve fakihlerin faaliyetleri ve görevleri, derviş ve sufilere sadece din önderi olma vasıflarının dışında meslek erbabı olmaları hakkındaki malumatlar, Karaca Ahmed'in yaşadığı devirde Osmanlı ve Saruhanoğulları Beyliği'ndeki akıl hastalarını tedavi etmesi konusundaki kayda değer bilgiler, gezici dervişlerin varlığı gibi konular yer almaktadır.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığı ise "Fikir Yapıları, Eserleri: Eğitim Hayatında Dinî Zümreler"dir (s. 234-249). Öncelikle, kuruluş döneminin ilk eserlerinde Hz. Ali vurgusunun sıklıkla yapıldığı anlatıldıktan sonra Dursun Fakih'in eserleri irdelenmiş ve gaza anlayışının toplumun her kesimine bu eserlerle aşılmasına çalışıldığı vurgusu yapılmıştır (s. 236-237). Bu bölüm, Abdal Musa'nın eserleri ve faaliyetleri, Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin düşünce yapısı, Davûd-ı Kayserî'nin eserleri ve yeni kurulan bu beylik üzerindeki etkisi ve rolleri, Alâeddin Esved'in eserleri ve müderris şeyhlerden Cemâleddin Aksarayî'nin eğitim metodu hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bahsi geçen konunun ardından "Savaşlarda Üstlendikleri İşlevler" (s. 249-253) başlığı yer almaktadır. Dervişlerden Kumral Abdal'ın, Abdal Musa'nın, Geyikli Baba'nın, Karaca Ahmed'in, Abdal Murad'ın, Postinpûş Baba'nın, yaşayıp yaşamadığından emin olunamayan ancak bu dönem için adı geçen dervişlerden Âbâ-pûş'un

gayrimüslimleri İslam'a davet etme gayretleri ve fetihlerde üstlendikleri askerî görevler de ele alınmıştır. Üçüncü bölümün dördüncü ana başlığı "İstimalet Politikası ve İhtida Olayları"dır (s. 253-262). Fethedilen bölgelerde dervişlerin istimalet politikası gereği yönetim-reaya arasındaki ilişkiyi güçlendirmeleri örneklerle anlatılmıştır. Yine, fethedilen bölgelerdeki dervişlerin "gönül çalma" faaliyetleri sonucunda kuruluş yıllarında çok sayıda Hıristiyan ahâlinin İslâm ile müşerref olmalarına değinilmiştir. Bir sonraki ana başlık "İmar ve Yerleşime Katkıları"dır (s. 262-276). Bazen dervişlerin kendilerinin tekke ve zaviye inşa etmeleri çoğu zaman ise padişahların dervişler için tekke ve zaviye inşa ettirmeleri, gazilere araziler tesis etmeleri kuruluş döneminden itibaren iskân faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Bu başlık altında kitap boyunca mezkûr dervişlerin imar ve iskân hareketleri ve rolleri arşiv belgelerine de bağlı kalınarak anlatılmıştır. Bu başlığa bağlı olarak devam eden ana başlık "Gaziler ve İskân" (s. 271-275) olup, Osmanlı Beyliği'nin ilk kurulduğu dönemde gazilerin gaza hareketleri sonucunda fethettikleri yerlerin kendilerine verilmesi ve bu şekilde ilk yerleşim ve iskânlarının temellerinin atıldığı yine örneklerle anlatılmıştır. Devamındaki, "Fakihlerin İskân Politikasındaki Yeri" (s. 275-276) başlığının altında ise yeni iskân edilen yerlerde cami inşaları ve akabinde de fıkıh bilgisi olan imanların tayin edilmesi ile fakihlerin bu iskân politikasındaki rolleri üzerinde durulmuştur.

"Dinî Zümrelerin Faaliyet Sahaları: Kurumlar, Ribâtlar, Hankâhlar ve Kervansaraylar" (s. 276-287) başlığına geçildiğinde, bahsi geçen derviş ve fakihlerin faaliyet gösterdikleri kurumların çeşitli bölge coğrafyaları için önemlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca, ribat ve hankâhların tanımları, tarihsel arka planları, işlevleri ve işleyiş yapılarına değinilmiştir. Bu kayda değer bilgilerin aktarımından sonra "Zaviyeler/Tekkeler" (s. 287-294) başlığı bulunmaktadır. İlgili bölümde dervişlerin başlıca faaliyet alanlarından biri olduğu vurgulanan zaviyelerin dönemin sosyal hayatı için önemi ve işlevlerinin yanı sıra Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi beylerinin zaviyeler için yapmış oldukları faaliyetler de anlatılmıştır. Kitabın ve bölümün son başlığı "Cami ve Medreseler"dir (s. 294-298).

Kitabın sonuç kısmının ardından geniş bir kaynakça, onun akabinde yazar tarafından hazırlanan "Kuruluş Döneminde Faaliyet Göstermiş Gaziler Listesi (Osmanlı Kroniklerine Göre)" başlıklı tablo ve dizin yer almaktadır. Kitapta gösterilen bu tablo, yalın bir şekilde açıklanarak okuyucu için anlaşılır bir hale getirilmiştir.

Kitapta genel olarak ilgili başlıklar aynı sıralamaya göre düzenlenmiştir. İlk olarak Osmanlı öncesi dönem kısaca ele alınmış, daha sonra Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi dönemleri irdelenmiş ve bu beylerin ilişkileri Şeyh Edebalı ve Kumral Abdal çerçevesinde anlatılmıştır. Daha sonra Orhan Gazi dönemi derviş, fakih ve gazileri Bursa'nın fethi çevresinde okuyucuya aktarılmıştır. I. Murad dönemi yönetim ve dinî çevreler ağırlıklı olarak Evrenos Bey etrafında anlatılmış ve gaziliğin timsali olarak kabul edilen I. Murad devrinde de derviş zümreleriyle ilişkilerin devamına değinilmiş olup, Yıldırım Bayezid dönemine gelindiğinde ise yönetim-derviş ilişkisinin daha farklı bir seyirde devam ettiğine vurgu yapılmıştır. Kitabın sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmakla birlikte yazar ayrıca, Âşıkpaşazâde'nin dörtlü tasnifinden Bacıyân-ı Rûm ile ilgili görüşlerini belirtmiştir.

Elimizdeki bu kitap, İslâm tasavvufunun ilk başlangıcı olan zühd döneminden on beşinci yüzyıla kadar tasavvufun değişimini ve dönüşümünü nitelikli bir şekilde okuyucusuna aktarabilmiştir. Kitap yukarıda bahsedilen konu başlıklarını Osmanlı öncesi dönem ve kuruluş dönemi Osmanlı padişahları olan Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid ekseninde incelemiştir. Geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden kitap boyunca bahsi geçen hemen hemen hiçbir konu yüzeysel olarak bırakılmamış, muhtevastaki tüm konular irdelenerek okuyucuya aktarılmıştır. Kitap geniş bir coğrafya ve dönemi kapsadığından ötürü bilimsel açıdan kıymetli olduğunu hâlihazırda yayımlandığı yıl bitmeden ikinci baskısını yapması, yeni yılın başlangıcında (2021) da üçüncü baskısını gerçekleştirmesiyle göstermektedir.